

TÜRKÇEDE KELİME ÇEKİMLENMESİ ÜZERİNE İKİ ESER

Viktor Grigoriyeviç GUZEV, *Oçerki po teorii Tyurkskogo slovoizmeneniya: İmya (Na materiale staroanatoliysko-tyurkskogo yazıka)*, [Türk Dilinde Kelime Çekimlenmesi Teorisi üzerine görüşler: **İsim** (Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden alınan örneklerle)], Leningradskiy Ordena Lenina i Ordena Trudovogo Krasnogo Znameni Gosudarstvennyıy Universitet Leningrad, İzd. Leningradskogo Universiteta, 1987, 144 s.

Viktor Grigoriyeviç GUZEV, *Oçerki po teorii Tyurkskogo slovoizmeneniya: Glagol (Na materiale staroanatoliysko-tyurkskogo yazıka)*, [Türk Dilinde Kelime Çekimlenmesi Teorisi üzerine görüşler: **Fiil** (Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden alınan örneklerle)], Leningradskiy Gosudarstvennyıy Universitet, Leningrad, İzd.: Leningradskogo Universiteta, 1990, 165 s.

XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk yarısında Türkologlar bir taraftan Türk şive ve lehçeleri hakkında bilgi topladılar, bir taraftan da topladıkları bilgi ve malzemeyi tasnif ve tarif etmekle meşgul oldular. Türkologların bu sıralarda kullandıkları gramer terimleri sistemi ve Türkçeye bakış açıları Hint-Avrupa dil bilimi ile Rus dilbiliminden kaynaklanıyordu. Bunun sonucu, yazılan Türk gramerlerinin nispeten suni olmasını doğurmuştur.

Viktor Grigoriyeviç Guzev'in "İsim" ve "Fiil" bahislerini işleyen iki kitabının amacı, dil olaylarına kendisinin yarattığı fonksiyonel-semantik yaklaşım olarak adlandırdığı bir bütünlük oluşturan ve geleneksel olmayan bir kavram ve tezler sisteminden ibaret olan Türk kelime çekimlenmesine dair konseptiyonu somut dil malzemesine adlık ve fiil kategorilerinin tahlili yoluyla uygulamaktır.

Araştırmanın temel malzemelerini XIII.-XIV. yüzyılda istinsah edilen manzum ve XIV.-XV. yüzyılda istinsah edilen mensur eserler teşkil etmiştir.

Guzev, dil dediğimiz anlaşma sistemini, esas görevi haberleşme (*komünikasyon*) olan fonksiyonel bir sistem olarak incelemektedir. Haberleşme gereksinimleri bilindiği gibi hem dilin kendisinin, hem de dilin bütün elemanlarının tabiatını ve özünü belirler. Dil sisteminin yapısal (*strukturel*) özelliklerini belirleyen önemli bir başka faktör de, gramer şekilleri arasındaki ilişkilidir.

Türkçenin bu bakımdan incelenmesi, onun yapısal özelliklerini daha ayrıntılı olarak anlamamıza yol açıyor.

Guzev, "Adlık (*Nomina*)" adlı ilk kitabında "isim, sıfat, zarf, sayı, zamir, predikatif (*var, yoq, gerek*)" olmak üzere adlıkların çekimlenme kategorilerini incelemektedir.

Adlıkların çekimlenme kategorilerinin vazifesi, nesnelerin, niteliklerin, belirteç (*sirkonstans*)'lerin ve miktarların özelliklerini ve aralarındaki ilişkileri komünikasyon aktlarında ifade etmektir.

1. **Çokluk kategorisi (-lar/-ler).** Tek öğeden ibarettir. Onun fonksiyonu, nesnenin bir adetten fazla olduğunu ifade etmektir. Çokluk eki olmayan isim şekli, nesnenin kaç adet olması hakkında bir enformasyon taşımadığı için bu kategoriye ait olması kabul edilmez.
2. **İyelik kategorisi.** Tümü "gramer sahipliği" anlamını taşıyan, her birinin ifade ettiği "gramer şahsı" değişik olan iyelik şekilleri grubundan ibarettir. Her şahıs şekli, minimum iki nesne arasındaki sahiplik ilişkilerini ifade eden karışık bir semantiğe sahiptir.
3. **Hal kategorisi.** Bir nesne ile diğer nesnelere, hareketler, olaylar arasındaki ilişkilerin karakterlerini (özelliklerini) ifade eden gramatik şekiller grubudur. İsmi gövde şekli, çevresi ile ilişkileri hakkında bir enformasyon taşımadığı için, çekim hali sayılmaz.
4. **Subjektif değerlendirme kategorisi.** Nesnelerin küçük olabilmesini, (*gölcük, döpücük*), niteliklerin de daha yoğun, doymuş derecede veya daha az yoğun, daha az doymuş derecede (*yalıncaq, gökçek kokuları, azkinäk düländi, dolu dolu, añul añul*) olabilmesini ifade eden isim, sıfat, zarf, ve zamirlerin şekillerinden oluşan kategoridir.
5. **Karşılaştırma derecesi kategorisi.** Sıfat ve zarfların sahip oldukları tek öğelik kategoridir. Karşılaştırılan nesnelere aynı özelliğin daha yoğun, bol olmasını; veya aynı nesnenin bir özelliğinin çeşitli zamanlarda ve yerlerde daha yoğun, bol, daha az derecede meydana çıkmasını ifade eder (*datluraq, yegräk, iläriüräk*).
6. **İkincil tanıma (réprezantasyon) kategorisi.** Bu kategoriye ait olan tek isim şekli, -gı/-qı şeklindedir (*älüñdäki qadäh, başuñdaki altun külâh* vs.). Nesnenin mekânda bulunduğunu, olayın ne zaman vuku bulduğunu yahut bir nesnenin başka bir nesneye (mülkiyet olarak) ait olduğunu *nitelik* (özellik) veya *nesne* olarak gösteren kategoridir.
7. **Nicelik ilişkileri kategorisi.** Nesnelerin birbirleriyle nicelik açısından ilişkilerinin iki türü -sıralama bakımından somut mevkileri ve birer birer bulunmaları (*ikinci, üçüncü*) veya kemiyetçe eşit öbeklere birleştirilmeleri (*ikişär, üçär*) sayı adlarının iki -sıra ve üleştirme- şeklinin anlamlarına yansımıştır. Sözü geçen kategoriye oluşturan bu iki şekil, yazarın görüşüne göre, kelime üretimi alanına değil, kelime çekimlenmesine aittir.
8. **Adlıkların yüklemlik kategorisi.** Adlıkların bütün finit (çekimli) şekilleri topluluğu olan, yüklem fonksiyonunu yerine getiren, iletilen modaliteye göre üç öbeğe ayrılan kategoridir; bildirme: *tanrıvan, müsülmândur*; şart: *varsa, gözlü isän*; rivayet: *var imiş, gözi yaşmış*. Bildirme modalitesi, şim-

diki ve geçmiş zaman olmak üzere iki şekiller grubuna ayrılır (*yedi yaşında idi - doludur*).

Guzev, "Fiil" adlı ikinci kitabında ise fiilin çekimlenme kategorilerini tahlil etmektedir.

Fiil gramer kategorilerinin fonksiyonu:

- 1) Hareketlerin özellikleri ve ilişkileri (bağıntıları) hakkında enformasyon iletmek,
- 2) Hareketi nesne, nitelik veya belirteç olarak göstermektir.

Çatı kategorisi. Her biri hareket ile nesnelere arasındaki ilişkilerin bir çeşitini ifade eden, ışteşlik (*aglaşmaq, bilişmek*), ettirgenlik (*buldurmaq, içürmek*), edilgenlik (*düzilmek, yaradılmaq*) ve dönüşlülük (*dokunmaq, söylenmek*) olmak üzere dört çatı şekliyle oluşan kategoridir. Çatı eki olmayan, dolayısıyla hareket ile nesnelere arasındaki ilişkiler hakkında bir enformasyon taşımayan fiilin gövde şekli, çatı olarak düşünülmez.

Statü kategorisi. Olumsuzluk -olanaklılık- olanaksızlık (*-ma; -(y)Ama; -(y)Abil* ekleri) şekillerinden oluşur. Olumluluğun dilde özel bir ifade şekli olmadığı için statü şekli olarak kabul edilmez.

Fiilin yüklemlik kategorisi. Fikri (sübje ile predikattan oluşan) yargı biçiminde ifade eden çekimli (finit, şahsî) fiil şekillerinin toplamıdır.

Fiilin yüklemlik kategorisi, birkaç kategoriye kapsayan hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Eski Anadolu Türkçesi'nde fiilin tüm finit şekilleri şahıslıktır (şahsa aittir). Finit fiil şekillerinin modal anlamları, bildirme, emir, dilek (Optativ-Konjunktiv: *saña bir kaç öğütlär vüräyin bän, gälüñ emdi görışälüm*), şart (*baqsam, yaratsañ*) ve kondisyonel (*conditionelle*)¹ (*kâşkî yüzini görıcäk öläydüm*) kiplerini ortaya koyarlar.

Bildirme kipine birçok finit zaman şekli aittir. V. G. Guzev, zaman şekillerini yalın ve bileşik şekillere ayırtma geleneğini kabul etmiyor. Onun fikrine, Türk dillerinde fiil zaman sisteminin yönelim noktası yalnız şimdiki an değil, geçmişteki ve gelecekteki herhangi bir zaman noktası olabilir. Gramatik zamanlar, bu noktalara göre sınıflandırılır.

Meselâ, *-(i)di* zaman şekli, hareketin şimdiki zaman noktasının öncesinde yapıldığını; *-(A)r* ve *-(y)a* zaman şekilleri hareketin şimdiki zaman noktasının öncesinde yapılmadığını, yani onunla paralel olarak geçtiğini, ya da gelecekte yapılacağını ifade eder; *-(y)Adur(ur)* ve *-(y)Ayorır* zaman şekilleri, şu an yapılan hareketi ifade eden şimdiki zaman şekilleridir; *-(y)ısar* ve *-(y)ası* zaman şekilleri ise hareketin şimdiki andan sonra yapılacağını ifade eden gelecek zaman şekilleridir. Adı geçen zaman şekilleri, birincil yönelimli zaman şekilleridir.

¹ Çağdaş Türkiye Türkçesinde gramer terimleri arasında karşılığı bulunmadığı için bu terimle burada hareketin gerçekte vukuu bulmadığını karşılayan kip kategorisi kastedilmektedir.

İkincil yönelimli zaman şekilleri: *-di + (i)di* ve *-miş + (i)di* zaman şekilleri, hareketin geçmişteki bir zaman noktasının öncesinde yapıldığını; *-(y)a + dur(ur) + (i)di* zaman şekli, hareketin geçmişteki bir zaman noktasında yapılmakta olduğunu; *-(A)r + (i)di* ve *-(y)a + (i)di* zaman şekilleri, hareketin, geçmişteki bir zaman noktasının öncesinde yapılmadığını onunla paralel olarak ve de ondan sonra yapıldığını ifade ederler.

Bazı zaman şekillerinin kategoriyel anlamı, zaman anlamından başka modal ve diğer ek anlamlar taşırlar. (Meselâ, *-miş* şeklinin, kendi gözüyle görmeden, başka birinin sözlerine dayanarak anlatmak fonksiyonu).

Fiillerin modal şekilleri, Eski Anadolu Türkçesinde fiil gövdesinden değil, bildirme kipinin zaman şekilleri esasında oluşan bileşik şekillerdir (*gidâr imiş bunda gälân, dünya işi cümlä yalan, susuduñsa bardaqa baqma iç*).

Fiilin ikincil tanıtma (*reprezentasyon*) araçları, hareketi nesne, nitelik veya belirteç şeklinde gösteriyorlar. Bu araçlar *hareket nominalizasyon kategorisini* oluşturuyorlar. Masterlar (meselâ: *âyitdilâr: gülmän nädür?; baxil olmaq säni Haqdan ayırdı; gälmäkligüñ säbäbi nitä oldı?; uş gälişüm bänüm häm andandurur*) hareketi nesne olarak tanıtıyorlar. *Fiil sıfatları* (meselâ: *çürimiş dopraq; gözü görmüz kişi, maşşärdä duran änbüyâ*) hareketi nitelik olarak tanıtıyorlar. İsimcil-Sıfatcıl şekilleri (meselâ: *gäläcäk näsnä gälür; öläcägüñ fikr äylä dur ertä namâzına; yüzini görmäkligä cânım veräsım gälür; vä qalan deyäsüm sözlärä xalvät gäräkdür*) hareketi a) nesne olarak, b) nitelik olarak tanıtıyorlar. Bağ fiil hareketi sironstans olarak tanıtıyor (meselâ: *yol äränleri göçüp yola girdi, durmadın täñri yolın ururđ, ölmäzdän öñdin dapuña ermägä imkânı yoqmu vs.*).

Aspekt kategorisi. Hareketin özelliklerini (*Aktionsart*) ve de hareketi tanıtma şekillerini yani, hareketin kendisine özgü olmayan, fakat konuşanın hareketi temsil ve tasvir edebildiği imge tipleri olan görünüm (Aspekt)'ler ifade eden bileşik konstruksyonlardan ibarettir (*gitmiş olmaq, bänzär olmaq, görmüz olmaq, äsä başlamaq, bogazına dägin dutulđ durur, daña kalmaq, äydi vermek vs.*).

V. G. Guzev, fiil ve adlıkların kelime çekimlenmesi özelliklerini inceleyip, Türk dilinin morfolojik yapısı hakkında şu hükme varıyor: Türk dilindeki kelime değişmesinin en mühim özelliği leksemelerin (yani kelimenin esas leksik anlamını taşıyan gövde kısmının) ve ek denilen yardımcı kısımlarının fonksiyonel olarak birbirinden nispeten bağımsız olmasıdır.

Hint-Avrupa dillerinde her kelime gövdesi, sözde kullanılırken esas leksik anlamı ile beraber yardımcı gramer anlamları da taşır. Türk dillerinde ise temel kelimenin gövdesi yardımcı anlamlardan mahrum olup sadece leksik anlama sahiptir.